

TEODICEJSKI ARGUMENTAT IZ REDA U SVIJETU I SLUČAJ

Diskusija

Argumentat iz reda u svijetu ide za tim da pokaže kako red u svijetu uključuje opstojnost inteligentnog Redatelja koji je izvan svijeta. Ovaj argumentat ide također za tim da pokaže kako red u svijetu nije moguće rastumačiti »slučajem« — tj. praiživorno slijepom igrom materijalnih čestica.

Pojmovi: slučaj, red, zakon, svrhovitost

Slučaj je učinak nepredviđenog i nenamjeravanog spajanja dvaju ili više uznoka. — Red je prikladan razmještaj većeg broja različitih stvari s različitim funkcijama koje se, po izvjesnom planu, vrše zbog postizanja neke iste svrhe. Red uključuje svrhu kao ono što se sredenim djelovanjem ima postići. Sredjenost djelovanja uvijek je obilježena privilegiranošću nekih kombinacija pred drugim također mogućim kombinacijama među članovima reda. Zakonom nazivamo stalnost privilegiranog nastupanja elemenata nekoga reda, — ili neke cjeline; tako govorimo o zakonima fizike, kemije, biologije. Svrhovitost je prikladnost nekog djelovanja za postizanje neke svrhe.

Mi zastupamo nazor na svijet koji promatra prirodu kao nešto svrhovito (ili: teleološki, finalitetno) uređeno, tj. kao stvarnost gdje se ne događa bilo šta i slučajno, nego gdje se odvijaju privilegirana zbivanja anorganskog i organskog reda po smisleno postavljenim zakonima. Takav nazor na svijet zove se teleološki (grč. telos = svrha). Njemu se protivi disteleološko naziranje, koje niječe svrhovitost u svijetu i zastupa praiživorno slučajnost kao uzrok procesa u prirodi. U prilog teleološkom ili finalitetnom nazoru na svijet govori činjenica da se u prirodi, kao kod svih pojedinačnih zbivanja unutar stanovitog reda, istovrsni procesi

odvijaju trajno i često te u skladu s nekim principom jedinstva koji određuje sami tip ili vrstu procesa, npr. sastav jedne molekule ili razvoj organizma iz zametne stanice. Protivno tome, kod slučajnih zbivanja događaji se izvrše povremeno i rijetko te su bez nekoga trajnog principa jedinstva.

Sređeno zbivanje nosi u sebi zakonitost po kojoj se — u okvirima izvjesne svrhe — među mnogim različitim kombinacijama elemenata trajno događa radije ova negoli ona. Kod slučaja te trajnosti nema. Razumna bića djeluju sama (seipsa movent ad finem) pod vidom svrhe; nerazumna bića moraju biti pokrenuta od drugoga prema svojoj svrsi (in finem ab alio ordinantur). Čisto fizikalna priroda ne može — sama po sebi — djelovati pod vidom određene svrhe, jer ona, kao stvarnost koja »teče« u različitim oblicima, ne može biti nosiocem inteligencije i misli koja provodi »stalno sjedinjavanje« različitih oblika materije prema jednoj određenoj svrsi što je obilježava sami »tip« ili »vrsta« prirodnog procesa. Ako dakle ta fizikalna priroda ipak djeluje prema određenoj svrsi, kako na to upućuju »zakoni« koje ispituju pojedine znanosti, to onda drugdje moramo tražiti razlog svrsishodnog djelovanja u prirodi, — tražiti ga konačno u jednoj Inteligenciji koja je ezvan prirode, u Bogu.

Finalitetni karakter zakonitosti

Jedinstvenost, trajnost i strukturiranost procesa u prirodi, što ih kao »zakone« prirode opisuju pojedine znanosti, upućuju na smisaoni i time finalitetni (svrsishodni) karakter zbivanja u prirodi. Upravo po tim karakteristikama »zakonitost« prirode protivi se »slučajnosti« igre materijalnih čestica. U prirodi ne vlada »apsolutna nužnost« (tj. nužnost susljednih procesa kao — samodostatno — ovisnih o prethodnim materijalnim procesima), nego u njoj vlada »hipotetska« ili finalitetna nužnost (tj. nužnost vezana uz neki unaprijed postavljeni cilj). Kuća ne postoji u prvom redu stoga jer postoji izvjesni raspored materijala, nego — postoji upravo takav raspored materijala jer je trebalo napraviti kuću.

Kao što dokazuje čvrstoća zakona znanosti, materija nastupa kao građevinski materijal kojega se oblikovanje vrši prethodnim posredstvom zakonitosti (ovdje uopćeno shvaćene). »Prethodno posredstvo zakonitosti« — npr. zakonitosti »fotografiranja« — primjenjuje optički inženjer kad pravi fotografski aparat, koristeći građevni materijal pod vidom specificirane zakonitosti »fotografiranja«; dok će se fotografiranje moći ostvarivati tek onda kad bude dogotovljen sami aparat. Pila ne reže zato što ima zube, nego su joj »prethodno« napravljeni zubi — zato da reže, odn. pod vidom specificirane zakonitosti »rezanja« koja će se ostvarivati tek onda kad pila bude dogotovljena. Budući da — pri oblikovanju materije uopće — »zakonitost« djeluje »prethodno«, to onda materija — sama po sebi — ne može biti uzročnikom zakonitosti. S gledišta materije, zakonitost je uvijek preduslov, a ne tek slučajna posljedica, razlog određene oblikovanosti, a ne učinak slučajnog oblikovanja.

Kad ne bi bilo takva »prethodnog« djelovanja zakonitosti pri oblikovanju materije, onda bi to oblikovanje principijelno moralo biti prepušteno slučajnostima »tečenja«, ali tada — u načelu — više ne bi mogla postojati »znanost« kao sistematsko istraživanje stalnih, po tipu i vrsti određenih procesa u prirodi. Otkuda »zaustavljanje« u »tečenju«, — »zaustavljanje« u obliku stalnosti i tipiziranosti, specificiranosti i sredenosti pri odvijanju procesa u prirodi?! »Prethodno posredstvo zakonitosti« onemogućava slučajnošću obilježeno koještarenje »tečenja« materije.

Svrhovitost ustanovljujemo kao i ljepotu. »Ljepota se ne utvrđuje time da se zbroje nekakvi članovi... Ljepota se u vidi. Tačno tako i svrhovitost« — piše slovenski filozof Janžekovič. Uviđanje svrhovitosti u onoj jedinstvenosti, trajnosti i strukturiranosti procesa u prirodi, u »zakonitosti« koja »prethodi« konkretnom oblikovanju materije — omogućava nam »uvidjeti« i to kako je svijet neprotumačiv slučajem; »slučaj« naime hirovito izvodi sad ove sad one kombinacije, bez jedinstvenosti i trajnosti strukture u samim procesima. Ovdje se uopće ne radi o tome: da li je veća vjerojatnost da će se miješanjem hrpe slova u vreći i ispuštanjem pojedinog slova ispisati slučajno samo riječ Homer ili čitavo djelo Ilijada? Odmah je jasno da je veća vjerojatnost na strani samo jedne riječi — Homer negoli je to na strani čitave knjige Ilijada! No, ovdje se ne radi o tome, nego bi pitanje moralo glasiti: može li se »slučajem« rastumačiti to da se miješanjem hrpe slova u vreći i ispuštanjem pojedinog slova iz vreće jedinstveno i trajno ispisuje riječ Homer ili čitava knjiga Ilijada? Odmah je jasno da odgovor i na prvo i na drugo mora biti negativan. Primijenimo li to i na procese u prirodi, onda se ono slikovito »ispisivanje riječi Homer ili čitave knjige Ilijada« zove »strukturiranost«, »zakonitost«, »jedinственost i trajnost procesa u prirodi«, bilo da se radi o oblicima organiziranosti nežive prirode što ih utvrđuju fizika i kemija, ili da se radi o oblicima organiziranosti žive prirode što ih utvrđuju biologija i fiziologija. »Matematika« u prirodi i njenim procesima proizvod je Duha, ističe prirodoslovac James Jeans. Svemir se danas našim očima ne pokazuje kao tvar nego kao misao, ističe Sir A. Fleming; kao misao koja upućuje na Mislioca. Materija je uvijek »podređena« zakonitostima planski prethodnog budućega svog oblika, pa ona — kao stvarnost koja »teče« — ne može sama po sebi već u prethodnom momentu biti samostalnim počelom zakonitosti po kojima se njezin budući oblik tek razvija. Materija se »pokorava« zakonima, ona »ne stvara« zakone. Zakoni su »smisaona stalnost«, a materija je »fizičko tečenje«.

Upravo zbog te »smisaone stalnosti« i one planske »prethodne zakonitosti« može se jedna jedina oplodena stanica razviti u organizam npr. čovjeka. Pri tom stanica nastupa kao čarobna opeka koja sama iz sebe izbacuje niz drugih opeka i gradi čitavu kuću sa svim uređajima, »izazivajući dojam da je upućena u matematiku, kemiju i biologiju« — piše biolog Carrel. Zbog istog razloga mnogi se organi razvijaju u ambijentu sasvim različnom od budućeg ambijenta njihova djelovanja: oko i uho razvijaju se u apsolutnom mraku i tišini, pluća u ambijentu gdje nema zraka za disanje. — U takvom kontekstu, ne vidimo razloga zašto ne bi

bilo dozvoljeno služiti se osobito izrazitim slikama iz prirode, kako to čine Carrel, Marcozzi, Morrison, Haas, Janžekovič, kad baš takvim slikama iz prirode kao nekim snažnim reflektorima osvjetljaju okvirnu postavku teodicejskog argumenta iz reda u svijetu, naime postavku: strukturirana sredenost procesa u prirodi jest učinak misli, — pa budući da misao, kao uočavanje nematerijalnih odnosa među bitima stvari, ne može biti učinak samih silâ materije, to je potrebno uteći se »duhu«, — i budući da su svi oblici pojave duha u fizičkoj prirodi obilježeni, kao i sva fizička priroda, pečatom ovisnosti, nedovršenosti, razvijanja i promjenljivosti oblika — što sve obuhvaćamo izrazom kontingentnost, to je potrebno uteći se nekom neovisnom i apsolutnom Duhu, koji je izvan te kontingentnošću obilježene prirode.

Ovdje nam se čini promašenim slabljenje snage argumenta objekcijama poput ove: možda postoje u svemiru neki zakoni koji bi mogli očuvati slučajem nastali »mali red« i učiniti da taj mali red slučajnim povećavanjem preraste u »veliki red« (npr. jedne žive stanice). — I »mali red« i »veliki red«, kad su već red, u sebi nose »strukturiranost«, »zakonitost«, »jedinstvenost procesa«, »organiziranost«, plansku »prethodnu zakonitost«, pa po tome isključuju hirovitost slučaja i uključuju zahvat spoznaje i htijenja, uključuju jedan intelektualni faktor u procesima prirode, kako to odlično zapaža filozof Janžekovič u sastavku »Smotrnost v naravi kot pot do Boga«, i isključuju besciljno koještarenje slučaja.

U okviru iznesenih misli čini nam se također promašenim i omalovažavanje »spekuliranja« s malom i velikom vjerojatnošću, koje »spekuliranje« primjenjuju u svojim djelima npr. Charles Guy, Marcozzi i Lecomte du Nouÿ. Njihovo objašnjavanje smislačnosti u organizmima pomoću »računa vjerojatnosti« ima, jasno, samo ilustrativni značaj s obzirom na okvirnu koncepciju da je svemir učinak misli, a ne slučaja. Upravo takav način »spekuliranja« možda je potreban zbog suvremenog »scijentističkog« mentaliteta. »I učenjaci su naposljetku samo ljudi prožeti predrasudama svoje okoline i vremena u kojem žive« — zapaža posve opravdano Carrel. O toj komponenti mentaliteta ipak treba voditi računa. Nama se čini da nema razloga da se u scijentističkom mentalitetu našega doba ne poslužimo i scijentističkim načinom obrazlaganja pomoću »računa vjerojatnosti«, jasno — imajući na pameti da takvo obrazlaganje ima samo ilustrativni, a ne dokazno apodiktički značaj.

Finalitetni karakter procesa u prirodi zacrtavaju fizičar Max Planck kad govori o »čudu prirodne zakonitosti«, Otto Urbach kad govori o tri funkcije prirode: »funkciji draži«, »funkciji razočaranja« i »funkciji vođenja naprama dalje« — do Stvoritelja. Fizičar Friedrich Dessauer govori čak o »religioznom aspektu« tehnike:

»Prirodni zakoni, koji tvore... okvire svakog tehničkog dostignuća, jesu zamisli Stvoritelja što ih je položio u svemir... Priroda... ne može napraviti nijedan kotač. Ona u sebi ne sadrži... odijelo, kuću, mostove, knjigu, štampu, umjetnička djela, sintetičke lijekove... prevozna sredstva... Sve je to nadodao tek 'pronalazič' i 'obrađivač'...« (Weltall, Weltbild, Weltanschauung, Würzburg 1958, str. 472), — »obrađivač«, vezan s onim Apsolutnim po »uvjetovanosti«,

po »ovisnosti«, po »ograničenosti« svih svojih dostignuća i po promašenosti svih »uporišta« što ih sama priroda daje (Dessauer, Am Rande der Dinge, str. 38-39).

Smisaonost prirode kao cjeline

Olivier Rabut govori o Bogu kao »Izvoru smisaonosti« u evolutivnom »procesu integracije« gdje materija nastupa kao sredstvo »u službi Misli« Stvoriteljeve. Rabut, zazirući od analitičkog seciranja zbog opasnosti antropomorfiziranja, uzima prirodu sintetski pa govori: »Ima smisao cjeline...; eto onoga... što se može potpuno opravdano reći o božanskoj svrsishodnosti« (Le problème de Dieu inscrit dans l'évolution, str. 173—174).

»Ima smisao cjeline«! — to moramo držati na pameti kad god postavljamo neki problem na liniji »svrhovitost-slučaj«, »teleologija-disteologija«. Bez prihvaćanja takve teze, što ga uostalom opravdava i samo postojanje »znanosti« kao sjedinjavajućeg povezivanja stalnih zakona u cjelini prirode koja »teče«, — uvodi se pogibeljni elemenat agnostičkog defetizma, filozofski neopravdanog, međutim — psihološki štetnog, jer takav defetizam onemogućava svako nastojanje oko razvijanja Pavlove misli da je vjera »rationabile obsequium«, i — jer takav defetizam psihološki infekciozan, priljepčiv, ruši ono što drugi ozbiljnim i savjesnim radom na području filozofije religije sagrađe.

Protivusvršni ili disteleološki momenti u prirodi mogu biti pravilno ocijenjeni samo ako se uzmu u obzir kontingentnost (nedovršenost, ovisnost) bića u prirodi i osebujnosti finaliteta u prirodi. Općakontingentnost stvari u prirodi - obilježena onim »sve teče« - sa sobom nosi promjenljivost i ograničenost pojedinih stvari u prirodi, kao i njihova finaliteta. Osebujnost finaliteta u prirodi sastoji se u ukopčavanju pojedinačnih stvari i njihove svrsishodnosti u red cjeline prirode. Red cjeline prirode sastoji se iz parcijalnih redova, među kojima su oni nižeg stupnja podređeni redovima višeg stupnja (anorganski, vegetativni, senzitivni, intelektualni), a svi skupa podređeni planskoj i zakonnima reguliranoj izgradnji cjeline prirode, gdje »sve služi svemu« u okvirima »subordinacije i koordinacije« što ih je postavila Božja Misao i Volja.

Za kršćanina se ovdje smisaonost prirode kao cjeline nadopunja vrhunaravnim određenjem čovjeka za »vječni život«. Ovdje je, u vezi s problemom Bogom određene smisaonosti svijeta, veoma ilustrativno jedno duboko zapažanje Pascalovo. Pascal kaže: »Što nam drugo dovikuje požuda i nemoć, ako ne to da je čovjek nekada bio zaista sretan, i da mu je od te sreće sada preostao samo prazan trag koji on uzalud pokušava ispuniti svim što ga okružuje.« Tako za kršćanina — patnje, požuda, nemoć u bezbrojnim njenim varijantama — predstavljaju slutnju Bogom određene sreće za koju smo bili stvoreni. »Slutnju sreće«, odraz smisaonosti — za koji bismo, po Pascalu, bili u neku ruku »daltonisti« ako bismo bili proizvod čiste slučajnosti fizikalnih procesa u prirodi. Takav »daltonizam« onemogućio bi nam, naime, razlikovanje spektra »sreće« i spektra »nesreće«. Obadva spektra bili bi samo fizikalni procesi, jednaki svim drugim fizikalnim procesima, te bi ostali — bez mogućnosti psihološko-moralnog razlikovanja u »sreću« i »nesreću« — na nivou indiferentnosti fizikalnog događanja.

Doista, bilo bi besmisleno govoriti o tome da li je »sretnije« biti voda ili pepeo, organski ili anorganski spoj, živi čovjek ili leš u raspadanju. Bez Bogom određene smisla onosti svijeta kao cjeline sadržaj spektra »sreće« i spektra »nesreće«, po Pascalu, ostao bi nam nepoznat. Nema razloga da ne prihvatimo to tumačenje.

Ali i bez toga, načelno neprihvatanje smisla onosti svijeta logički bi nam onemogućilo svako izdizanje nad razjedinjenost kategorije fizikalnoga. Mi se, međutim, izdižemo nad tu kategoriju čim izgovorimo riječ »zakoni« prirode, jer »zakon« - kako je već rečeno - označava razumsko sjedinjavanje u fizikalnoj mnoštvenosti, strukturiranost tipa i vrste u fizikalnoj različenosti, »stalnost« plana u sveopćem fizikalnom »tečenju«: »zakon« znači »antislučaj«. Zato i sam Einstein ističe kako je »najnešvatljivija stvar na svijetu to da je svijet shvatljiv« (cit. njegov nasljednik u Francuskoj akademiji — Severi, Dalla scienza ala fede, str. 207). Stoga i fizičar Eddington piše u knjizi »Narav fizikalnog svijeta« kako je naturalizam bankrotirao, dok je supernaturalizam »daleko najplauzibilnije objašnjenje velike zagonetke« postojanja svijeta.

Dr ANTE KUSIĆ